

եւ, որոնք, միաժամանակ, ա՛յնքան կ'աստուածացնեն Սայաթ Նովան:

Գիրքին Գ. մասը ծանոթադրութիւններու յատկացուած է: 41 ծանոթութիւն՝ 114 էջի վրայ: Ըսել կ'ուզեմ թէ տեսութիւններ են, երբեմն հիմնական քննադատութիւն, ուր դեղին ծիծաղ մը կ'ընդհամարուի յաճախ, յաւակնոտներու եւ սովիեստներու հասցէին: Սեւակ դրեթէ միշտ, այս ծանոթադրութիւններուն մէջ, կը հակադրուի նախորդ բանասէրներուն կամ քննադատներուն հետ, կը մատնանշէ սխալները, կամ ցոյց կու տայ տարբերութիւնը տարբեր ժամանակներու մէջ արտայայտուած նոյն հեղինակին դատումներուն եւ կարծիքներուն:

Սայաթ Նովան հասկնալ ու սիրել եթէ կ'ուզէ՝ պարտիք կարդալ այս գիրքը:

Պարոյր Սեւակը եթէ ճանչնալ կ'ուզէ՝ նոյնպէս:

Օ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

CHARLES BURNEY & DAVID MARSHALL LANG, «THE PEOPLES OF THE HILLS: ANCIENT ARARAT AND CAUCASUS», London, Weidenfeld and Nicolson, 1971, 324 p., 6 maps, 113 illustrations.

Միջին ու Մերձաւոր Արեւելքի դարաւոր քաղաքակրթութիւնն ու պատմութիւնը նոր չէ որ ուշադրութեան կ'արժանանան: Սակայն, վերջերս նոր ու լայնածիր հետաքրքրութիւն մը ծայր է առած արեւմտեան պատմաբաններու եւ հնախօսներու մօտ: Ու այսօր մեծ է թիւը անոնց, որոնք իրենց պրպտումներուն եւ թեզերուն նիւթ կը դարձնեն յատկապէս Անատոլուէն դէպի Կովկաս երկարող հողամասին վրայ անցեալին ապրած, քաղաքակրթութիւն ու մշակոյթ կերտած ժողովուրդներն ու անոնց պատմութիւնը: Ուրեմն, ոչ միայն նոր գիրքեր լոյս կը տեսնեն օտար լեզուներով, այլեւ 19-րդ դարուն լոյս տեսած ուղեգրութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ կը վերահրատարակուին, ինչպէս է պարագան. հետեւեալ երկու գիրքերուն. James Bryce, *Transcaucasia and Ararat*, N. York 1970, (Ա. հրատարակութիւն՝ 1877 թ.ին) եւ Friedrich Parrot, *Journey to Ararat*, N. York 1970, (Ա. հրատարակութիւն՝ 1846 թ.ին):

1971 թ.ի վերջերուն, անգլիացի երկու պատմաբաններու համատեղ ջանքերով լոյս տեսաւ նոր աշխատասիրութիւն մը՝

Բլուրներու ժողովուրդները: Պատմաբաններէն առաջինը՝ Զարլդ Պրենի, ծանօթ հնախօս է եւ իր աշխատակարարը ընդհանրապէս հանդիսացած է Անատոլուէն դէպի Պարսկաստան ու Կովկաս տարածուող շրջանը, մասնաւորաբար ան ղեկավարած է Ուրարտական հնութիւններու պեղումները: Երկրորդը՝ Տէյլիտ Մարշըլ Լէնկ, արդէն ծանօթ է իր վրացիները եւ Հայաստանի՝ Քաղաքապետութեան Օրրանը դոյզ դործերով: Ծանօթ վրացագէտ, իր հետաքրքրութեանց ու պրպտումներուն առարկան դարձուցած է Կովկասի շրջանի ժողովուրդներն ու անոնց մշակոյթը: Երկուքն ալ ծանօթ դասախօսներ են ամերիկեան ու անգլիական համալսարաններու մէջ: Վերին Եփրատի, Կովկասեան լեռնաշղթայի եւ Ուրմիոյ լիճին միջեւ տարածուող հողամասը, հնագոյն ժամանակներէն սկըսած, թատերաբեմը հանդիսացած է բազմաթիւ ցեղերու եւ մշակոյթներու, եղած են բնակչութեան տեղաշարժեր, աւերումներ, վերաբնակութիւն եւ վերաշինութիւն, պատմադրութեան համար ստեղծելով խառնակ կացութիւն մը եւ հայթայթելով անչափելի ու անսահման նիւթ՝ քննարկման ու պեղման: Ասկէ ծնող դժուարութեան գիտակից, դիրքի հեղինակները կ'ընդունին, թէ իրենց աշխատութիւնը կարելի է նկատել ներածութիւն մը միայն այն ընդարձակ նիւթին, որ իր մէջ կը պարփակէ ասորագիտութիւնն ու ուրարտագիտութիւնը, իրենց յարակից մասերով:

Առանձին գլուխներով (ընդամէնը 9 գլուխ) տրուած են՝ Միջավայրը, Հնագոյն Բնակավայրերը, Անդրկովկասի Հնագոյն Մշակոյթը, Շրջանի ժողովուրդները, Ուրարտուի ծագումէն մինչեւ Հայաստանի Գոյատուրը, Հայաստանի ու վրաստանի Պատմութիւնը, Գրականութիւնն ու Դաստիարակութիւնը գոյգ երկիրներուն, Հիմ ու մօր Կրօնները, Անոնց Ճարտարապետութիւնն ու Արուեստները:

Հակառակ Կովկասի ժողովուրդներուն նուիրուած ըլլալուն, դիրքին առանցքը կը կազմեն յատկապէս Հայ ժողովուրդին պատմութեան զանազան շրջանի ծաւեցներն ու երեւոյթները: Բովանդակութիւնը ջանացինք կարելի հարադատութեամբ եւ ամփոփ ներկայացնել, ցոյց տալու համար, թէ 320 էջերու սահմանին մէջ որքան կարելի է մասնադիտական ու ամբողջական գործ մը պատրաստել: Ասկէ այն ընդհանրացումներն ու ակնարկային տպաւորութիւնը, որ կ'ունենայ բանիմաց ընթերցողը դործին ընթերցումով: Օգտագործուած աղբիւրները, տպաւորիչ ըլլալով հանդերձ, հեռու են ամբողջական ըլլալէ, կարելորդ աղբիւրներու անտեսումովը:

Կովկասի երեք հանրապետութիւններուն՝ Հայաստան, Վրաստան, Ազրպէյճան՝ հեղինակներուն կողմէ կատարուած այցելու-

թիւնն ու անոնց շփումները տեղւոյն պատմաբաններուն եւ պեղումներու աշխատանքներուն հետ, որոշ չափով դործին տուած են վաւերադրային բնոյթ, ինչ որ գնահատելի է: Անոնք եղած են նաեւ Թուրքիա եւ Պարսկաստան: Կիւլպէնկեան հաստատութիւնը նիւթական աջակցութիւն ցուցաբերած է անոնց դէպի Կովկաս կատարած այցելութեան:

Այս դործով անգլիացի երկու պատմաբանները կը յաջողին կենդանի, պարզ եւ ընդհանուր ձեւով ներկայացնել դարերու հնութիւն ունեցող ժողովուրդներու եւ քաղաքակրթութիւններու պատմութիւնը, ընթերցողներու հսկայ զանգուածի մը համար:

Ժ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

EDWARD GULBEKIAN, ed., «ARMENIAN PRESS DIRECTORY», London, Harq Publication, 1971, 76 pages.

Վերջին տարիներուն մասնաւոր աշխատանք կը տարուի պատրաստելու համար հայ պարբերական մամուլի ամբողջական մատենակիտութիւնը: Անցեալին, այս ուղղութեամբ, շնորհակալ աշխատանք տարած են բաղմաթիւ բանասէրներ, որոնցմէ կարելի է յիշատակել Գ. Լեւոնեանը, Գ. Գալեմքեարեանը, Թէոդէիկը, Վ. Զարդարեանը, Մ. Պոտուրեանը եւ ուրիշներ: Վերջին երկու տասնամեակներուն աւելի լրիւ ու ընդարձակ աշխատանք կատարուեցաւ յատկապէս Հայաստանի մէջ: Յ. Պետրոսեանի «Հայ պարբերական մամուլի բերլիոգրաֆիա»ն, լոյս տեսած երեք ստուարածաւալ հատորներով (1954-57), հակառակ բաղմաթիւ ու բաղմապիսի սխալներուն եւ թերացումներուն, կարեւոր ներդրում մը հանդիսացաւ: Ռ. Պաշտուրեան, Ա. Կարինեան, Դ. Շահլամեան, Վ. Ծովեան, Ս. Սարգսեան, Գ. Ստեփանեան եւ ուրիշներ, նոյն շրջանին, հայ մամուլի պատմութեան նուիրուած ուսումնասիրութիւններ լոյս ընծայեցին: «Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտութիւն (1794-1967)» անուն նոր աշխատասիրութիւն մը լոյս ընծայեց Ա. Կիրակոսեան, 1970 թ.-ին, Երեւանի մէջ: Դժբախտաբար այս մէկը եւս, ինչպէս զինք կանխողները, զերծ չէ նկատուելի անճշտութիւններէ: Իսկ ներկայիս, Հայաստանի մէջ, պատրաստութեան մէջ են նոր աշխատասիրութիւններ՝ յատկապէս արտասահմանեան հայ մամուլի մատենագիտութեան պատրաստութեան դժով: Հայաստանի սահմաններէն դուրս՝ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է աշխատանքը Արտաշէս Տէր Պաշտուրեանի: